

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI

**MİLLİ MÜCADELE'DE DOĞU VE GÜNEYDOĞU
ANADOLU'DAKİ AYAKLANMALAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

42312

HAZIRLAYAN: Yücel ÖZER

DANIŞMAN: Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İSTANBUL - 1995

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ1

I. BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE DOĞU
VE GÜNEYDOĞU ANADOLUDAKİ AYAKLANMALAR4

1. Ayaklanmaların Genel Sebepleri4

2. Şeyh Eşref (Hart) Ayaklanması (26 Ekim - 24 Aralık 1919).....5

3. İngilizlerin Kürt Politikası11

4. Ali Batı Olayı (11 Mayıs - 18 Ağustos 1919)17

5. Cemil Çeto Ayaklanması (20 Mayıs - 7 Haziran 1920)18

6. Milli Aşireti Ayaklanması (1 Haziran - 8 Eylül 1920)21

II. BÖLÜM: KOÇKİRİ AYAKLANMASI (6 Mart - 17 Haziran 1921)

1. Bölge ve Koçkiri Aşireti Hakkında Kısa Bilgi24

2. Ayaklanmanın Çıkışı ve Sebepleri25

3. Ayaklanmanın Bastırılması33

4. Ayaklanmanın Bastırılmasınının BMM'ndeki Yankıları.43

SONUÇ52

KAYNAKLAR54

EKLER

ÖNSÖZ

Kurtuluş Savaşı'nda doğu'da Ermenilerle, güneyde İngiliz ve Fransız'larla, Batıda da Yunanlılarla savaşılmıştır. Bu cephelerin dışında dördüncü bir cephe olarak kabul edebileceğimiz iç ayaklanmalar da önemli yer tutmaktadır.

Değişik sebeplerle ortaya çıkan bu ayaklanmalar dış güçlerce desteklenmiştir. İstiklal mücadelesinin uzanmasında ve zaferin kazanılmasında büyük zararları olmuştur.

İç ayaklanmalar konusunda şimdiye kadar Genel Kurmay Başkanlığınca hazırlanan Türk İstiklal Harbi adlı eserin İç Ayaklanmalar başlıklı cildi ile Kenan Esengil'in Milli Mücadele'de Ayaklanmalar adlı eserleri bulunmaktadır. Ayaklanmalar bu eserlerin yanısıra başka eserlere de konu olmuştur.

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız bu incelememizde Avrupa'nın ilgi odağı durumundaki bölgenin Milli Mücadele sırasındaki durumu ile halkın tutumunu araştırmaya çalıştık. Ayrıca incelediğimiz Kürt kökenli isyanlarda İngiltere'nin rolü ile Kürtlerden ziyade kendi çıkarları doğrultusunda bir Kürt devleti kurma çabalarını göstermeye çalıştık. Bunun ise meselenin günümüzdeki boyutunu anlamamıza katkısı olacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmamda danışmanlığımı üstlenerek fikirleri ile yol gösteren hocam sayın Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK'e, yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Süleyman BEYOĞLU'na ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ile Atatürk Kitaplığı çalışanlarına teşekkür ederim.

Yücel ÖZER

GİRİŞ

XVIII. yy'da başlayan Osmanlı İmparatorluğunun toprak kayıpları XIX. yy'da devam etmişti. Bu dönemdeki toprak kayıpları savaşların yanısıra özellikle Fransız İhtilalinin etkisiyle meydana gelmiştir. Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan liberalizm, milli egemenlik ve milliyetçilik gibi akımlar Osmanlı İmparatorluğunda bağımsızlık amaçlı isyanlara neden olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu varlığını I. Dünya Savaşının sonuna kadar kendisine karşı olan devletlerin rekabeti üzerine kurulu denge politikası ile sürdürdü. XX. yy'ın ilk çeyreğinde Dünya Savaşına girmesine de etki edecek Trablusgarp ve Balkan harplerine girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşına istemeden girmek zorunda kaldı. Ancak müttefiklerinin savaştan çekilmesi üzerine 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzaladı.

İtilâf devletleri ateşkes antlaşmasının imzalanmasından bir süre sonra 7. maddeye dayanarak Anadolu'yu işgal ettiler. Gerçekte bu işgaller savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalarla paylarına düşen yerleri alma amacına yönelik faaliyetlerdi.

Ülkenin yer yer işgali ve ordunun büyük bir kısmının terhis edilmesi üzerine yurdun pek çok yerinde örgüt ve dernekler kurulmuştu. Amacı kuruldukları yer ya da yöre halkının haklarını korumak olan bu örgütler Redd-i İşgal, Redd-i İlhak gibi adlar almışlardı. (1)

Mustafa Kemal de başlamış olan direniş hareketlerini ve örgütlerini birleştirmek istiyordu. Bu isteği 30 Nisan 1919 tarihli padişah iradesi (2) ile 9. Ordu Müfettişliğine tayin edilmesiyle gerçekleşmişti.

(1) Bülent Tanör, "Milli Mücadele'de Kongreler" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. IV, İletişim Yayınları, s. 1137-1138.

(2) Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, TC. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992 s. 22.

16 Mayıs günü ondokuz kişilik karargah heyetiyle Samsun'a hareket eden Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. 22 Mayıs 1919 tarihli raporunda (3) Milli Mücadele ile ilgili işaretleri vermiştir.

Ardından 28 Mayıs 1919 da Havza bildirisi yayınladı. Mustafa Kemal 12 Haziran'da geldiği Amasya'da da 22 Haziran 1919 günü Amasya Genelgesini yayınlamıştır.

Bu gelişmeler üzerine İstanbul'daki işgal kuvvetleri Milli Mücadeleyi etkisiz kılmak amacıyla Mustafa Kemal'i İstanbul'a getirmek için Babıaliye çeşitli baskılarda bulundular.

Amasya Genelgesinde alınan karar doğrultusunda Erzurum, Van, Bitlis, Sivas ve Trabzon vilayetleri delegelerinin katılımıyla 23 Temmuzda Erzurum Kongresi toplanmıştı. Kongre çalışmalarını 7 Ağustos'a kadar sürdürdü ve "Misak-ı Millî'nin ilk nüshasını" (4) oluşturan kararları aldı.

Milli Mücadele'de Erzurum Kongresinden daha önemli olduğu kabul edilen Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da toplandı. Kongre'de vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığının sağlanması konusunda Erzurum Kongresinde alınan kararlar aynen kabul edilmiştir.

İstanbul'da ise birkaç ay sonra toplanan son Osmanlı Mebusan Meclis'i 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmişti. Misak-ı Millî, Milli Mücadelenin siyasi hedefini oluşturmuştur. Misak-ı Millî'nin kabul edilmesinin ardından İstanbul 16 Mart 1920 tarihinde itilâf devletleri tarafından resmen işgal edildi. Bir süre sonra da baskılar sonucunda meclis kapatıldı.

Mustafa Kemal Mebusan Meclisinin kapatılması üzerine Ankara'da bir kurucu Meclisin toplanması için seçimler yapılmasını istemişti. Seçimlerin yapılmasından sonra Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren Büyük Millet Meclisi açıldı.

(3) Rapor için bkz. a.g.e., s. 28. Hamza Eroğlu raporu Milli Mücadelerinin ilk ana programı olarak değerlendirir. Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi; MEB Basımevi, İstanbul 1982, s. 175. Afet İnan ise Milli Kurtuluş Hareketinin hazırlığının ilk fikri belgesi olarak kabul eder. Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, TTK. Basımevi, Ankara 1991, s. 26. Tevfik Bıyıklı da raporu ihtilal programı olarak değerlendirmiştir. H. Eroğlu a.g.e., s. 175

(4) Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK. Basımevi, Ankara 1988, s. 248.

Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Anadolu'da meydana gelen isyan hareketlerinin arttığı görülmektedir. Biz burada sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da meydana gelen isyanlardan bir kaçını ele alacağız.

Ele aldığımız isyanlar içinde Şeyh Eşref ayaklanması Milli Mücadele'ye karşı olan bir isyandır. Şeyh Eşref Bayburt'un Hart köylünde "Sahib-i şariat ve mehdi-i muntazır" (5) İddiasında bulunmuştu. İsyan Şeyh'in ve oğullarının öldürülmesiyle sona ermiştir.

Şeyh Eşref dışında ele aldığımız isyanlar ise ırkçı, ayrılıkçı ayaklanmalar grubunda yer almaktadır. Söz konusu ayaklanmalar Kürt asıllı yurttaşlarca, Kürdistan Teâli Cemiyeti üyelerince yada yabancı devletlerin ajanlarının kışkırtmaları sonucunda doğmuşlardır. (6)

Aşiret düzeni içinde yaşayan Kürtlerin isyanlarında bazı aşiret reislerinin İngilizlerin para ve vaatlerine kanarak isyanlarda önemli rolleri olduğu söylenebilir.

Osmanlı imparatorluğunu parçalamak isteyen İngilterenin bölgedeki siyasi temsilcileri ve propagandalar ile bazı menfaat gruplarını elde ettiği görülmektedir.

Aslında Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan ayaklanmaların gerisinde bir takım farklı sebepler bulunmaktadır. Özellikle Kürt ayaklanmalarında İngiliz ve Fransızların Anadolu'daki milli hareketi yok etme ve bir Kürdistan Devleti yaratma çabalarını görmekteyiz. (7)

(5) Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, TTK. Basımevi, Ankara 1988, C. II, s. 485

(6) Doğu Ergil, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Çağ Matbaası, Ankara 1981, s. 247; İngiliz ajanlarının faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Mim Kemal Öke, İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu siyaseti ve Binbaşı EWC Noel'in faaliyetleri, Boğaziçi Yayınları.

(7) B.O.A. Meclisi-i Vükela Mazbatası Nr. 216/39; Oya Girit, Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi (MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi) İstanbul 1994, s. 64.

I. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE DOĞU VE GÜNEY DOĞU ANADOLU'DAKİ AYAKLANMALAR

1. Ayaklanmaların Genel Sebepleri

Daha öndeki devirlerde meydana gelen gelişmeler, Mili Mücadele döneminde ortaya çıkan isyanların sosyal ve psikolojik örgüsünde etkili olmuştur. (8) İşte bu etkilerin neticesinde Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra başlayan ve BMM'nin açılışını takiben yoğunluk kazanarak bazen daha tehlikeli boyut kazanan iç ayaklanmaların sebeplerini şöyle sıralayabiliriz.

Türklere kabul ettirilecek barışın öncülüğünü üstlenmiş olan İngiltere, Türk tepkisini sindirmeği ve etkisiz kılmayı siyasetinin gereği saymıştı. (9) Bu nedenle bir taraftan Anadolu'daki çeşitli muhalif ve etnik grupları Milli Mücadele aleyhine kışkırtıyorlardı. Diğer taraftan da İstanbul Hükmetlerine milli hareketi bastırmak için baskı yapıyorlardı.

Diğer yandan mütareke döneminde kurulan bazı örgütler imparatorluğun parçalanacağı düşüncesindeydiler. Bu düşünceyle de belli gruplar ya da bölgeler için özerklikten bağımsızlığa kadar uzanan isteklerde bulunuyorlardı. Söz konusu bu gruplar, isteklerini gerçekleştirmek için BMM'ne karşı çıkmış ya da ayrılıkçı akımları desteklemişlerdir.

Bu arada 1911 yılından beri devam eden savaşlar, halkı hem maddi hem de manevi yönden yıkmıştı. Oysa Milli Mücadele yeni bir savaş demektir. Bu da savaş yorgunu olan halk için büyük zorluktu. Bunun yanı sıra ulusal hareketi örgütlemek için toplanan bağış ve salmalar ekonomik gücü tükenen halk arasında büyük zorluklar yaratıyordu. Bu ise şikayetlerin artmasına ve hatta kimilerini buna karşı olmaya yöneltmişti.

(8) Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, c.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 333.

(9) Şerafettin Turan, Türk Devrimi Tarihi, II. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992 s. 164.

Milli Mücadele'ye karşı başgösteren ayaklanmalarda asker ve sivil kimi yöneticiler ile bazı örgüt mensuplarının keyfi tutumları, yaptıkları baskı ve haksızlıklar da etkili olmuştur.

Ayaklanmalarda ayrıca kişiler arasındaki üstünlük yarışının yol açtığı anlaşmazlık ve kıskançlıklar da etkili olmuştur.

Şimdi, Milli Mücadele'nin önünde büyük bir engel teşkil eden bu ayaklanmaları inceleyeceğiz.

2. Şeyh Eşref (Hart) Ayaklanması (26 Ekim - 24 Aralık 1919):

Şeyh Eşref ayaklanması Bayburt'un Hart (10) köyünde ortaya çıkmıştır.

1908 yılından beri kendi çevresinde dini bir grub (11) oluşturan Şeyh Eşref etkisini Bayburt, Sürmene ve Erzurum civarına yaymıştı. (12) Birinci Dünya Savaşından önce yaptığı prapagandalar sebebiyle Erzurum'da gözaltına alınmıştı. Şeyh Eşref Erzurum'un Ruslar tarafından işgali üzerine serbest bırakılmış (13) ve Hart'a gelerek faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Şeyh Eşref'in bölge halkı arasında Şiiliği yaymaya (14) çalışmasının yarattığı huzursuzluğu gidermek amacıyla Bayburt kaymakamı 26 Ekim 1919'da müftü aracılığıyla Şeyhi kaza merkezine davet etti. Fakat Şeyh hükümeti dinsizlikle subayları da şariate uymamak ve kafirlikle suçlayarak daveti kabul etmedi.

(10) 1989 yılında il olan Bayburt'un 15-20 km kuzeybatısında yer alan Hart bugün ilin Aydıntepe ilçesidir.

(11) Harput'ta oturan Osman Bedrettin Efendi adında tabur imamlığından emekli şeyhin dergahında hizmet ederek ondan biat alan Şeyh Eşref ve taraftarları grubundan olmayanlara selam vermezler. Başkalarının kestigi etten yemezler; tarikatten olmayanların cenazesine gitmezler ve kendi cenazelerine dahi kimseyi kabul etmezler. Kendi tarikatlerinden olmayanların hepsinin kafir olduğunu iddia ederek şeyhin uluhiyetine kanidirler. Bkz. Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul 1960, s. 411-412.

(12) Rahmi Apak, Türk İstiklal Harbi, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, VI. (İç İsyanlar) Ankara 1964, s. 7; Kenan Esengil, Milli Mücadelede Ayaklanmalar, İstanbul 1975, s. 29.

(13) Kazım Karabekir, a.g.e, s. 412; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, M.E.B. Tarih Dizisi, İstanbul 1991, c.II, s. 162.

(14) Nutuk, T.T.K. Basımevi, Ankara 1986, c. I., s. 460; Mazhar Müfit Kansu, a.g.e.,c. II., s. 485.

İstanbul hükümeti, dinsizlik suçlamasında bulunan Şeyh Eşref'in akli dengesinin yerinde olmadığını bu nedenle, bazı söz ve haketlerinin görmezlikten gelinmesi gerektiğini belirtmektedir. (15)

Şeyh Eşref'in Bayburt kaymakamının yaptığı çağrışı kabul etmemesi ve hatta müftüye dahi hakaret ederek taraftarları ile karşı koyması üzerine Bayburt kaymakamı durumu vilayete bildirdi. Erzurum valisi de şeyhe korku vermek amacıyla Bayburt'ta bulunan 28. Alaydan tertip edilen elli kişilik bir kuvveti Binbaşı Nuri Bey komutasında 6 Aralık 1919 günü Hart'a gönderdi.

Hart'a giden bu müfreze Şeyh Eşref taraftarlarının silahlı direnişisi ile karşılaştı. Müfreze bu direnişey karışık vermektan kaçınmış ve birlik komutanı şeyhe, saygılı bir şekilde itaat etmesini teklif etmiştir. Durumunun ciddiyetini anlayan müfreze komutanı Binbaşı Nuri Bey Bayburt'tan takviye kuvveti gönderilmesini istemiştir.

Ancak olayın büyümesini istemeyen Erzurum vilayeti Kolordu kumandanlığı vekaletinden 17. Alay komutanı ile kaza kaymakamını araştırma yapmak yanlış anlaşılmanın giderilmesi için Hart'a gönderdi. Kendisiyle görüşmek üzere bir heyetin geleceği Şeyhe bildirilmesine rağmen Şeyhin bilinmeyen bir semte gitmesi nedeniyle Hart'a giden bu heyet onunla görüşemedi.

Binbaşı Nuri Bey komutasında Hart'ta bulunan müfreze bucağa dönme hazırlığı içindeydi. Ancak halkın askerinin yorgun olduğu ve yemek yemelerini istemeleri üzerine askerler yemek için gruplar halinde evlere dağıtıldılar. Bu sırada taraftarlarıyla Hart'a gelen Şeyh Eşref taraftarları ile birlikte askerlerin silahlarını toplar. Subay ve erleri esir, telefonla Bayburt'tan yardım istemekte olan alay komutanı Nuri Bey'i ise şehit eder. Esir duruma düşen müfrezenin erleri ertesi gün serbest bırakıldı. Kafir oldukları kabul edilen subaylar ise günlerce ibadet ettirdiler. (16)

Şeyh Eşref üzerine 9 Aralık 1919 günü Bayburt Askerlik Daire Başkanı Albay Hasan Lütfi Bey komutasında dört makineli tüfekli altmış kişilik ikinci bir müfreze gönderildi. Şeyhin taraftarlarının düzenlediği baskının neticesinde

(15) B.O.A., DH. ŞFR. (Dahilye Şifre Kalemi), Dosya no. 105. Belge no. 158.

(16) Selahattin Tansel, a.g.e., c. II. s. 162.

bu müfreze de Hart'ın güneyinde yer alan Aşağıkırzı (Gürzüsüfla) köyü civarında silahlarıyla birlikte esir alındı.

Bunun üzerine Şeyh Eşref mehdiliğini taraftarlarına ve civar halka onaylatır. Bu başarıları dolayısıyla kendisinin sahibi şeriat olduğunu ve bütün kainatla savaşağını içeren beyannameleri civar köylere ve Sürmene taraflarına gönderir. (17)

Öte yandan asilerin Bayburta bir buçuk saatlik mesafede bulunması ve şehre saldırımları beklentisi halk arasında heyecan ve endişe yaratılmıştı. (18) Çünkü mevcut askeri kuvvet şehri müdafaa için yeterli görülüyordu. Ancak Şeyh Bayburt'a saldırmayarak Hart'a geri dönmüştür. Kazım Karabekir'e göre Şeyhin Bayburt'a saldırmamasının sebebi kuvvetlerinin toplanmasını beklemesindedir. (19) Nitekim Sürmene sahillerinden silahlı taraftarlarının akın akın Hart'a doğru yola çıktıkları haberlerinin gelmesi bunu doğrular niteliktedir.

Bu arada Kafkas Fırkası komutanı Albay Rüştü Bey komutasında düzenlenerek Bayburt'a gönderilen Milli kuvvetler 12 Aralık 1919 günü sabahı Bayburt'a vardılar. Vilayet Jandarma Tabur Komutanı Cevdet Bey'de yeterli sayıda bir kuvvetle Bayburt'a hareket etti. Binbaşı Cevdet Bey'e Kaymakam vekilliği görevi de verildi. Ayrıca kendisinden mahalli idarenin iyi yürütülmesi ve askerler ile beraber gerekli tedbirleri alarak Şeyh Eşref olayının genişlemesine imkan verilmeden bastırılması istenmiştir.

Meselenin daha tehlikeli bir boyut almasını önleyerek yatıştırılması için Albay Rüştü Bey başkanlığında Albay Halid, kaymakam Niyazi, merkez savcısı Fevzi Beyler ile vilayet kadısı Hacı Hürşit Efendi'den oluşan bir komisyon meydana getirildi. (20) Binbaşı Cevdet Bey de İstihkam Binbaşı Şükrü ve nahiye kumandanı Binbaşı İzzet Beyleri Şeyh Eşref ile görüşmek üzere Hart'a gönderdi. Neticeyi de Albay Rüştü Bey'e bildirmeleri istendi.

(17) Kazım Karabekir, a.g.e, s. 412.

(18) Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Ankara 1965, ikinci kitap, s. 281; Kazım Karabekir, a.g.e. s. 398.

(19) K. Karabekir, a.g.e., s. 407.

(20) Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s. 282.

Olay sırasında bölgeye gelen Ferik Fevzi Paşa başkanlığındaki Heyet-i Teftişiye'nin Bayburt'ta yaptığı inceleme sonucunda hazırladığı raporda Şeyh Eşref hadisesinin iki safhadan oluştuğu belirtilmiştir. Buna göre hadisenin birinci safhası Şeyhin lehinde mütalaa edilip, olayın genişlemesinde mahalli idare ile asker ve polisin sezgiden uzak olmaları sebebiyle askeri sevkiyat ve katl hadisesinin etkili olduğu belirtilmiştir. Raporda hadisenin ikinci safhasının görünürde Şeyhin aleyhine olduğu belirtilmiştir. Ancak Şeyh ve adamlarının hayatlarının tehlikede olduğunu görerek nefsi müdafaa sebebiyle sonradan gidenleri rehine olarak alıkoymalarının korku ve dehşetten doğmuş ihtiyati bir tedbir olarak değerlendirilmiş ve özellikle meselenin silah kuvvetiyle halidense af yoluyla halledilmesi vurgulanmıştır. (21)

İstanbul hükümeti de meselenin Fevzi Paşa heyetinin raporunda belirtildiği gibi silah kuvvetiyle değil af yoluyla halledilmesinin uygun olacağı görüşündeydi. (22)

Meselenin barış yoluyla halledilmesini sağlamak ve müslüman kanı dokülmesini önlemek amacıyla hocalar ve üst düzey subaylardan oluşan nasihat heyetlerinin Şeyh Eşref'i esir olan subay ve erlerimiz ile silahların iadesi ve hükemete teslim olması halinde kendisine bir şey yapılmayacağına dair ikna çalışmaları başarılı olmamıştır. Mustafa Kemal, nasihat heyetlerinin bu girişimlerini boşuna geçirilmiş onaltı gün olarak değerlendirmiştir. (23) Şeyhin direnerek savaşacağını açıklaması Mustafa Kemal'in görüşünü haklı çıkarmıştır.

Kazım Karabekir görünüşte deli saçması olarak nitelendirdiği bu hadisenin siyasi hedefleri ve tedbirli idaresinin mevcut olduğunu belirtmiştir. Karabekir isyanın bastırılması için de şiddetli ve kati tedbirler almaya karar verdiğini söyler (24).

(21) T. Gökbilgin, a.g.e., s. 284.

(22) B.O.A. DH ŞFR; Dosya no. 105, Belge no. 158. Dahiliye Nezaretinden 28 Aralık 1919 salı günü Trabzon vilayetine çekilen şifre telgrafta mahalli hükümet ile asker ve polisin tedibata başlamasının hadisenin şeklinin değişmesine sebep olduğu ve meselenin silah kuvvetiyle halidense af yolunun seçilmesinin uygun olacağından Trabzon vilayeti ile haberleşerek, askeriye ile de görüşerek bu konuda her türlü tedbire başvurularak meselenin oralara sızramaması ve mahalli sükun ile asayişin bozulmasına meydan verilmemesi bildirilmiştir.

(23) Nutuk, c. I, s. 460.

(24) K. Karabekir, a.g.e., s. 398- 399.

Bu arada Gümüşhane ve civarında incelemelerde bulunmak, için maden mühendisi olduğunu söylediği bir İngiliz'le bölgeye giden İngiliz Albay Ravlinson Bayburt'a geldi. Bunun üzerine meselenin onlara duyurulmaması için, Ravlinson'un Bayburt'tan ayrılmasına kadar şeyh ve adamlarının davranışlarına göz yumuldu. Ravlinson'un Erzurum'a gitmek üzere Bayburt'tan ayrılması üzerine isyanı bastırmak için askeri tedbirler uygulanmaya başlanmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz karar çerçevesinde 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Şeyh Eşref meselesinin kesin bir şekilde halledilmesi için 9. Tümen komutanı Yarbay Halit Bey komutasında bir kuvveti Bayburt'a gönderdi. Halit Bey idaresindeki tenkil kuvveti;

Erzurum ve Gümüşhane'deki 28. Alaydan iki tabur ile 29. Alayın iki taburu,

Erzincan'daki kolordu süvari alayından iki süvari bölüğü,

Erzurum'dan dört toplu obüs bataryasından meydana geliyordu. (25)

Bu kuvvetlerden başka ihtiyat maksadıyla 3. Tümeden iki topla takviye edilmiş bir piyade taburu Gümüşhane'ye getirilmiştir. Gene Of dolaylarındaki taraftarların Hart'a yardıma gelmelerini önlemek için de bir piyade taburu Of bölgesine sevk edilmiştir.

Kuvvetlerin Bayburt'ta toplanması için gerekli süreyi kazanmak amacıyla Şeyh üzerinde etkisi olan Erzurum kadısı Hürşit Efendi nasihatlerle vakit kazanması için Hart'ta gönderildi.

Ayaklanmayı bastırmak için gönderilen kuvvetler 17 Aralık 1919 gününe kadar Bayburt'ta toplandı. 24 Aralık 1919 günü Hart'a giderek burayı kuşattılar. Önce civar köylerdeki asiler etkisiz hale getirildi. Daha sonra Şeyhe esir aldığı subayları iadesi ile silah ve mühimmatı teslim etmesi son kez bildirildi. Ancak Şeyh ve taraftarları bu isteğe silahla karşılık verdiler. Bunun üzerine Şeyh ve adamlarına karşı silah kullanma mecburiyeti doğdu ve gece yarısına kadar devam eden şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Bu çarpışmalar sırasında tenkil kuvveti iki eri şehit, üçü subay kırkdört de yaralı verdi. Ancak topçuların

(25) Türk İstiklal Harbi, c. VI, s. 9.

ikinci atışının Şeyhin oturduğu yere isabet etmesi sonucu Şeyh ve yanında bulunan beş önemli taraftarı ile iki kızı ve iki oğlunun ölmesi çarpışmanın gidişatını bir anda değiştirdi. Çünkü kendisine kurşun işlemediği söyleyen şeyhlerinin bir top mermisiyle ölmesi diğer taraftarları üzerinde şok etkisi yarattı ve bunların daha fazla direnmelerini önledi. Nitekim gece yarısı Şeyhin iki adamı ile gelen Hamit ve Haşim isimli esir subaylar "Şeyh ile iki kızı ve iki oğlu, baş müritlerinden beş kişi top atışından telef olmuşlardır. Diğer taraftarlar hükümetin af ve merhametlerine sığınıyorlar.." (26) haberini getirdiler. Bir süre sonra da maktul Şeyhin diğer taraftarları daha önce esir aldıkları subay ve erler ile silah, teçhizat ve hayvanları iade ederek teslim oldular.

Halit Bey idaresindeki kuvvetlerin isyancılara Hart'ta vurdukları darbenin ardından Şeyhin Sürmene ve dolaylarındaki taraftarları da tamamen hükümete boyun eğip, af talebinde bulundular. Bunlar bizzat çarpışmalara katılmadıkları ve kan dökülmesine sebep olmadıkları için haklarında soruşturma açılmamıştır. Ancak Hart vakasına karışan taraftarların en ileri gelenlerinden 76 kişi tutuklanarak yargılanmaları için Erzurum'a gönderilmişlerdir.

Oftaki çarpışmada da buraya gönderilen tabur bazı zayıatlar vermiştir.

Emniyet-i Umumi Müdüriyeti Erzurum vilayetine çektiği 19 Ocak 1920 tarihli telgrafta Şeyh Eşref meselesinin halledilmesinden sonra bölgede sıkıyönetim ilânı ve Hart köyü zenginlerinden tazminat tahsili gibi tedbirlere gerek olmadığını belirtmiş ve bunları kanuna aykırı tedbirler olarak değerlendirmiştir. (27) Ayrıca meseleye karışanlar hakkında hükümetçe soruşturma ve tahkikat yapılması için meselenin adliyeye devredilmesi lüzumu Harbiye Nezaretince 15. Kolordu Kumandanlığına yazılmıştır. (28)

Şeyh Eşref meselesinin halledilmesi doğuda büyük etki yapmış ve benzer bir olay çıkmasını önlemiştir.

(26) Kazım Karabekir, a.g.e., s. 411

(27) B.O.A. Dh. ŞFR, Dosya no. 108, Belge no. 89.

(28). B.O.A. DH. ŞFR., 106/89.

3. İngilizlerin Kürt Politikası

Kürt isyanlarında oynadıkları rol sebebi ile İngilizlerin Kürt politikalarını incelemek yerinde olur.

İngilizler XIX. yy'dan itibaren İran ve Osmanlı Devleti arasında yer alan ve Kürdistan diye tabir olunan bölgeyle ilgilenmeye başlamışlardı. Bu tarihten itibaren Osmanlılar ve İranlılar ile mücadeleye giriştiler. İngilizler yüzyıl sonunda bu mücadeleye katılan Almanlarla da mücadele etmeye başlamışlardı.

Osmanlı Devleti ve İran arasında yer alan ve petrol bakımından oldukça zengin olan bu stratejik bölge İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesine olanaklar vad ediyordu. (29) Bunun için İngiliz yöneticiler ve onlara bağlı olarak da Doğu Hindistan Şirketi, doğudaki etkinliklerini artırmak için Kürt aşiretleri arasında propagandalar yapmaya ve taraftar kazanmak amacıyla çalışmaya başladılar.(30)

İngilizler amaçlarını gerçekleştirmek için bölgeye diplomatlar, casuslar ve akeologlar göndermeye başlamışlardı. Bu kişilerde aşiret reislerini ve nüfuz sahiplerini satın alarak politik amaçlarını gerçekleştirmek için çalışmışlardı.

Bu çalışmalar Doğu Hint Şirketinin 1806 yılın da Bağdat'ta bir şube kurmasıyla daha da artmıştı. Şirketin temsilcisi Ric ve yardımcısı Hayn Kürt aşiret reisleriyle ilişkide bulunarak satın aldıkları adamları politikalarına hizmet etmeleri için kulanmaya başladılar. Aynı tarihlerde İngiliz Kolhan'da Basra'da faaliyetlerde buluyordu.

Söz konusu kişilerin çalışmalarından sonra bölge İngiliz casuslarının merkezi haline gelmişti.

1838-1840 tarihleri arasında savaş hazırlıklarını tamamlayan İngiltere, İran ve Afganistan'a saldırmıştı. Bu saldırın ardından İran ve Osmanlı sınırına gönderilen heyetler tarafından bölgenin stratejik durumu ile İngiliz pazarı olabileceği incelenmişti. Bu heyetler bir taraftan da aşiret reisleriyle temasta bulunarak onların İngiltere ile dostluklarını sağlamlaştırmaya çalışmışlardı.

(29) Halfin, 19. yy'da Kürdistan Üzerinde Mücadele, Komal Yayınları, Ankara 1976, s. 35.

(30) Halfin a.g.e., s. 35.

Bölgenin coğrafi yapısı, yeraltı kaynakları ile halkın sosyal ve ekonomik hayatının incelenmesi sonucunda elde edilen bilgiler neticesinde İngilizler bölgenin Hindistan'a giden en kısa ve en uygun yol olduğunu anlayarak buraya daha fazla önem vermeye başladılar. Bölge İngiltere'nin o dönemdeki en önemli hammadde kaynağı ve pazarı olan Hindistan'a giden en uygun yol olmasının yanı sıra zengin petrol kaynakları ve Rusya'nın güneye inmesini engelleyebilecek konumda olması bakımından da önemliydi.

Bu dönemde Radon Cisini ve Ravilsan ve bazı İngiliz politikacıları Rus tehlikesine karşı İngiliz etkinliğini daha fazla artırılması gerektiği hakkında hükmetlerine rapor vermişlerdi. (31) Bu çerçevede İngilizler çeşitli girişmelerde bulundular.

Cisini "Fırat ve Dicle Nehirlerini İnceleme ve Havzasını Ölçme" adlı eserinde Kürdistan üzerindeki İngiliz politikası ve hedeflerini açıklamıştı. Ayrıca kaleme aldığı bir incelemede de Batı Asya'daki ticari planları ile Musul'un ticari önemini burada sanayi fabrikaları kurulması ile Ankara'da bir konsolosluk kurulması gereğini belirtti. İskenderiye'den Diyarbakır'a kadar olan havalide İngiliz pazarının düzene konulmasını, Diyarbakır'da fabrikalar kurulmasının gerektiğini ve izlenecek yolu gösteriyordu. (32)

"Fırat Girişimi" isimli bu projenin uygulamasına geçilememiştir. Proje uygun bir zamanın gelmesi için rafa kaldırıldı. Daha sonra ise 1838-1842 tarihleri sırasında meydana gelen I. Afyon Savaşından sonra İngiltere'nin Çin'de imtiyazlar kazanmasıyla değişen şartlar üzerine fiili değerini kaybetmişti.

Bu gelişmelerden sonra İngilizler, eski durumla yetinmeyi uygun görerek, satın aldıkları aşiret reisleri ve yöneticiler vasıtasıyla etkinliklerini artırdılar. İngilizler bu arada Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığından doğan durumdan da istifade ediyorlardı.

Bu konuda Rus coğrafyacısı Feynakof görüşlerini şöyle ifade ediyordu.

"Sınır konusundaki çalışmalarda İran ve Osmanlıların ve Kürtlerin esas konuları göz önünde tutulmuyor. İngiltere şimdiki ve gelecekteki çıkarları üzerinde duruyor." (33)

(31) Halfin, a.g.e., s. 39.

(32) Halfin, a.g.e., s. 41.

(33) Halfin, a.g.e., s. 83.